

TURK VIZUAL MATNLARINING LEKSIK-POETIK XUSUSIYATI

Farg‘ona davlat universiteti magistrati

Nargizaxon Xudoyberdiyeva

O‘zbekiston tuman Dasht-xasan MFY yoshlar yetakchisi

Xudoyberdiyev Otajon Rustamovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada vizual matnlarining leksik-poetik xususiyatlariga oid ayrim fikrlar yoritib berilgan. Vizuallikning poetik matnga ta’siri, attekasi izohlangan. Shu bilan birgalikda vizual poetik matnlarning o‘ziga xos xususiyati turk adabiyoti misolida tahlilga tortilgan.

Vizual poetik matnlarning leksik xususiyati shakl bilan uyg‘unlashgan holda qo‘llanilib, o‘quvchiga badiiy estetik zavq berish bilan bir qatorda bu kabi matnlar qo‘shimcha axborot berish vazifasini ham bajaradi. Vizual poetik matnlarning o‘ziga xos xususiyatlari haqidagi g‘oyalarni ilgari surgan va shu maqsad bilan ushbu yo‘nalishdagi qarashlar shakllanishining asoschisi bo‘lgan rus tadqiqotchilaridan biri Viktor Sklovskiyning “mavhumlashish” tushunchasi turk adabiyotida yozilgan vizual she’rlardan ba’zilarining izohlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotchi ushbu “mavhumlashtirish” tushunchasini shunday izohlaydi: “Yashash uchun ma’naviy quvvat berish, ba’zi narsalarni to‘laligicha his qilish, toshni qattiq jismdan yaratilganligini bilish uchun san’at deb ataydigan tur bor. San’atning maqsadi biror narsaga bo‘lgan tuyg‘uni ko‘rinadigan narsa sifatida tasvirlashdan iborat”¹. Haqiqatdan ham vizual poetik matnlarning dastlabki bosqichida, asosan, shaklga e’tibor qaratilgan bo‘lsa, keyingi davrlarga kelib shaklga katta mazmun yuklatiladigan bo‘ldi, ya’ni endi ushbu tur ma’lum shakl orqali o‘quvchini mantiqiy fikrlashga tortadi. Shoirlar endi she’rlardagi poetik ekspressivlikni shaklga yuklay boshladi. Ulardan biri turk adabiyotida “Ikkinchi yangi shoir”lar sirasiga kirgan namoyondalaridan biri Ilhan Berk bo‘lib, shoirning turk adabiyotidagi o‘ziga xosligi she’rlaridagi novatorligidir. Uning “Narsalar kitobi: Uy” nomli asaridan olingan quyidagi parchaga e’tibor qarataylik:

¹ *Gökhan Tunç*, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, *bilig*, BAHAR 2015 / SAYI 73,251

$$\begin{array}{r}
 \text{Duvar} \\
 \text{Kapı} \\
 + \text{ Pencere} \\
 \hline
 \text{EV (2008: 275)} \quad 2
 \end{array}$$

Vizual matnni tashkil qilayotgan “devor”(duvar), “eshik”(kapı) va “deraza”(pencere) so‘zlarining qo‘shilishmasidan “uy”(EV) so‘zi hosil bo‘lgan. She’rning bunday tarzda qurilishi uyning inson ongidagi tasvirini yaratadi. Ya’ni uyni tashlik etuvchi asosiy detallarning ongimizdagi hayoliy tasviri devor, eshik va derazadan iborat. Shu bilan birga “uy” (EV) so‘zining bosh harflarda yozilganligi yuqorida ko‘rsatilgan so‘zlarning umumiy vasfi ekanligini anglatadi. Bundan tashqari uyni tashkil qiluvchi unsurlar alohida tahlil qilinganida eshik mantiqan uyning tashqaridan berkligiga ishora qiladi. Chunki, turk tilining etimologik lug‘atlarida “eshik” so‘zi eski turk lug‘atlarida “birlashgan”, “bekilgan” degan fe’ldan hosil bo‘lgan³ degan qarash mavjud. Poetik matndagi bunday o‘ziga xoslik matndagi eskpressivlik xususiyatini oshiradi.

$$\begin{array}{r}
 \text{Ev} \\
 \text{Yaprak} \\
 - \text{ Pencere} \\
 \hline
 \text{Pencere (2008: 309)} \quad 4
 \end{array}$$

Ushbu she’rda esa uydan yaproq so‘zini olib tashlansa deraza paydo bo‘lishi haqidagi oddiy qarashni ko‘rishimiz mumkin. Bir qarashga oddiydek tuyulgan ushbu she’r maznunan siz va bizga mavhum bo‘lgan tushunchalarni ifodalab kelmoqda. She’rdagi uy tashqi dunyodan uzilganlik ma’nosini bersa, yaproq tabiatga ishora, deraza tabiat va uy o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini o‘taydi. Ya’ni bu o‘rinda uy ichki dunyo, yaproq tashqi dunyo bo‘lib, deraza ikki dunyoni bog‘lovchi ko‘prikdir. Vizual poetik she’rlar zamiridagi mana shunday mavhumlik she’r maznunining o‘zgarishiga hech qanday aks ta’sir ko‘rsatmaydi.⁵

² **Gökhan Tunç**, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, *bilig*, BAHAR 2015 / SAYI 73,252

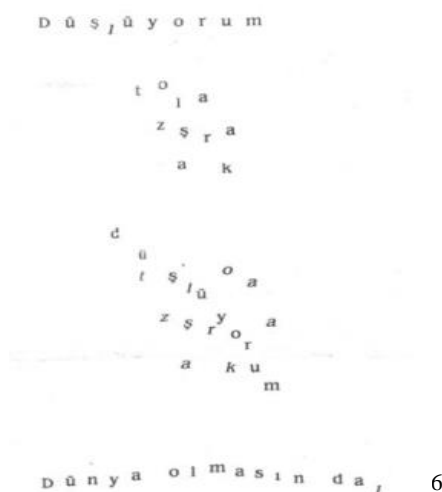
³nisanyansozluk.com

⁴ **Gökhan Tunç**, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, *bilig*, BAHAR 2015 / SAYI 73,252

⁵ **Gökhan Tunç**, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, *bilig*, BAHAR 2015 / SAYI 73,252

Shu bilan birgalikda Ahmet Tellining “Kichik yulduzning so‘ngi balladasi” nomli she‘ri mana shunday vizual poetik matnlarning yorqin namunasi sifatida e‘tirof qilinadi.

Vizual poetik matn namunasi bo‘lgan ushbu she‘rda Somonyo‘lidan ayrilgan bir yulduzning osmondan yerga tushgungacha bo‘lgan o‘ylari tasvirlangan. Matnda “tushyapman”(Düşüyorum) va “xayol qilyapman” (Düşlüyorum) so‘zlaridagi badiiy o‘ynoqilik matnning ham vizual, ham ma’no tomoniga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan. Ya’ni bir qaraganda matnning birinchi jumlasidagi “tushyapman” (Düşüyorum) so‘zidagi sh(Ş) harfidan keyin l harfining biroz qiyavon qilib pastga joylashtirilishi bir paytning o‘zida ikki so‘zga ishora qilib kelmoqda. Bu o‘rinda l harfi mantiqan tushayotgan yulduz ramzi bo‘lsa ham ajab emas. Keyingi jumladagi muayyan tashqi omilar ta’sirida vaqt o‘tishi bilan o‘ziga xos yaxshi fazilatlarni yo‘qatish, tanazzulga yuz tutish, o‘z mohiyatidan uzoqlashish, buzilish, tanazzulga yuz tushish, ikkilanish ma’nosini beruvchi “Tozlaşarak” so‘zining betartib joylashishi bir vaqtning o‘zida so‘z ma’nosi ham tasvirlab kelgan. Keyingi jumlada esa “xayol qilyapman” (Düşlüyorum) va “Tozlaşarak” so‘zlari qorishiq holatda tasvirlanib, yulduz shaklini hosil qilmoqda. Shu bilan birga “xayol qilyapman” (Düşlüyorum) so‘zining qiyavon holda joylashtirilishi mohiyatan “tushyapman”(Düşüyorum) so‘ziga ishora qilib ham kelmoqda. Bu o‘rinda birinchi jumla bilan ikkinchi jumla nisbatan bir-birining o‘rnida almashib kelib biri ikkinchisining ma’nosini ham izohlab kelmoqda. Oxirgi jumladagi “dunyo butoq bo‘lmasin”(Dünya olmasın dal) ifodasining butoq shaklda tasvirlanganligi ham matnga ajib bezak berib turibdi. She‘r kapitalistik tuzum davriga

⁶ **Gökhan Tunç**, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, bilig, *BAHAR 2015 / SAYI 73,255*

ishora qilib kelmoqda. Ushbu vizual poetk matn Cho‘lponning “Mirrix yulduziga” nomli she’rini esga soladi.

Ko‘rib turganingiz ushbu vizual matn turk novator shoirlarining yirik namoyondalaridan biri Pazarkaya qalamiga mansub bo‘lib, matn faqat “sevgi” so‘zi va uni hosil qiluvchi harflarning takrorlanishidan hosil bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Asosiy yuk ham aynan mana shu so‘z va harflarga tushadi. Bu o‘rinda “she’rni vizual tarzda shaklantirib turgan “sevgi” so‘zi tarkibidagi harflarning tepadan pastga alohida yozilishi natijasida bitta harfning ko‘payishiga guvoh bo‘lamiz. Bu esa sevgining tuyg‘ularga boyligi va shirin azob ekanligi bilan hayotni boyitib turganligiga ishora qilib kelgan bo‘lsa, buning aksi o‘laroq matn pastdan yuqoriga qarab o‘qilganda ayri yozilgan harflarning bitta S harfiga borib taqalishi sevgining birlashtiruvchi kuch ekanligiga urg‘u berib kelmoqda.”⁷ Vizula poetika namunasining go‘zal durdonasi hisoblangan ushbu matnda shoirning an’anaviy uslubdan qochganligi va fono-leksik vositalar orqali matn ta’sirchanligini oshirganligiga guvoh bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **Gökhan Tunç**, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, bilig, BAHAR 2015
2. nisanyansozluk.com
3. www.ziyo.uz
4. Раҳмжонов Н. Шеърят сеҳри. – Т., 1986

3

⁷ **Gökhan Tunç**, Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir, bilig, BAHAR 2015 / Sayfa 260